

Karintiai tünődések

Az idei nyáron Karintia tájai fölé is hosszantartóan borult felhőtlenül az azúrkék égbolt. A Wörthi-tó vizében naponta csodálhatta magát kedvére az aranyló napkorong hajnaltól alkonyatig, s szórhatta harmatszárító sugarait a selymes alpesi rétekre. Turisták tízezrei – szép számmal magyarok is – élvezték a nyár áldásait, jobbára a vízparton, s vélhetően a városokban, a múltat idéző festői várak és kastélyok termeiben, a kisebb-nagyobb települések főtereit ékesítő palotákban vagy polgárházakban rejlő szépségeket és értékeket is megcsodálták.

Karintia – miként szűkebb régióink, Közép-Európa más térségei is – tele van a közös történelmi múlt megnézni érdemes emlékeivel, nagyapáink és dédapáink hadi viszon­tagságait idéző relikviákkal és emlékművekkel. Solferino és Königgrätz csatáinak felidézése éppúgy erre figyelmeztet a hősi emlékművek feliratain, miként a boszniai okkupáció idején (1878) elesett s a Balkán sziklái között vagy éppen szurdokaiban porladó, majd meg a gorlicei áttörésnél vagy Limanovánál odamaradt hősi halottaknak emléket állító monumentumok. Alighanem egyik legbeszédesebb karintiai mementója e közös szenvedéseknek a 8. hegyivadász zászlóalj hősi halottainak klagenfurti emlékműve, amely a tragikus tényt tudatja az utókorral: a zászlóalj 38 tisztje és 1222 katonája közül csupán egyetlen ember tért haza a harcmezőről.

Most, hogy Szarajevóban és Bosznia más tájain még mindig, több mint száz évvel az okkupáció után is dörögnek fegyverek, óhatatlanul feltesszük magunkban a kérdést: volt-e értelme *Andreas Pirker* káplár, *Franz Zweck* őrvezető vagy éppen *Valentin Rohrer*, *Josef Jasbic*, *Johann Schober* gyalogos és megannyi társuk hősi halálának Maglaj, Trbuk vagy Szarajevó térségében 1878. augusztus 4-e és 19-e között? Ők a 7. számú Maro­cic-gyalogezred katonái voltak az egyik klagenfurti templom falán olvasható emléktábla tanúsága szerint, s talán komolyan hitték, hogy Bosznia megszállásával európai kultúrát és békét visznek a császár nevében a török alól felszabadított területekre.

Az effajta illúzió azóta sokszor szertefoszlott ma meg épp a délszláv egységgel kapcsolatos illúzióvesztés korát éljük, de a hősi halottak halottak maradnak, s emlékü­k arra figyelmeztet: a tragédiákkal terhes múlt örökségét a megbékélés javára célszerű hasznosítani. De méginkább erre serkentenek az emberi lét szebbik oldalát mutató emlékek: a gótika, a reneszánsz vagy a barokk errefelé kevesebb történelmi vihart látott csodái éppúgy, mint egy-egy kolostori könyvtár szellemi atmoszférája vagy a múzeumok régen volt idők üzenetét rejtő kincsei.

Fresach apró település, Villachtól észak-nyugati irányban, jócskán a tengerszint fölött. Dél felől keskeny, de jó minőségű úton kapaszkodhat fölfelé az utas, mígnem feltűnik a falu, a karintiai evangélikus szellemiség kicsiny, de a protestáns világban jól ismert központja. Mindez *Oskar Sakrausky* püspök úrnak köszönhető, aki időt s fáradságot nem kímélve hozta létre a falucska egykori imaházában a táj protestáns múltját és jelenét bemutató Egyházmegyei Múzeumot (Evangelisches Diözesanmuseum Fresach).

A hajdani imaház tárlóiban – bármily hihetetlen – a közép-európai múlt egyik tanulságokkal teli, a mának is üzenő fontos fejezetét tekintheti meg a látogató. A reformáció mozgalmának német, szlovén, horvát, cseh és magyar nyelvű relikviái sorakoznak a kiállító szekrények üveglapjai alatt. Töredékek és vaskos fóliánsok – közöttük a felbecsülhetetlen eszmei értékű szlovén és cseh Biblia példányai, imakönyvek, katekizmusok, prédikációk – valamennyi a folytonosság dokumentumaként is, hisz a karintiai protestantizmus korai szakaszából itt őrzött, 1520-as kiadású *Luther-kötet* például egy Fresachtól órajárásnyira fekvő hegyi parasztházban találták meg.

Arról is írásos emlék szól, hogy a Tridentinum határozatai után lutheránus tanokkal rokonszenvező karintiaiak huszonhat prédikátora már 1566-ban egy önálló keresztény hitvallási közösséget hozott létre – nem egy közülük annak a *Flaciusnak* (*Matija Vlacic Ilirik*) tanítványa volt, aki Wittenbergben tanított görögöt és hébert, több, mint kétszáz pro-

testáns hittudományi munka szerzője volt, s baráti kapcsolatokat ápolt a baranyai reformáció jeles képviselőjével, *Sztárai Mihály* prédikátortársával, *Eszéki Szigeti Imrével* is.

A tárlókban sorakozó relikviákat szemlélve nyomban szembetűnik a szlovén protestantizmus uralkodó jellege, beszédes bizonyítékeként osztrákok és szlovének évszázados együttélésének, s annak is, ahogyan a hagyományt a mai Ausztriában elevenné tesszik. A Sakrausky püspök úr szervezte múzeum egyúttal tudományos műhely is, könyvtárral, szakfolyóiratokkal, kiterjedt hazai (ausztriai) és szlovéniai, s más országokbeli kapcsolatokkal. Az általa irányított munka legfrissebb szellemi gyümölcse az a vaskos, több, mint hatszáz oldalas dokumentumkötet, amely nagyobb részben a szlovén és az európai reformáció kiválóságának, *Primoz Trubarnak (Primus Truber)* német nyelven írott és publikált írásait tartalmazza tudományos magyarázatokkal és gazdag jegyzetanyaggal ellátva. A Trubar szellemi irányításával a reformáció jegyében fejlődő szlovén – és horvát – írásbeliség Trubar, *Juricic, Stjepan Konzul, Hans Ungnad von Sonneg*, a bibliafordító *Juraj Dalmatin* és mások nevével jegyzett opusainak német nyelvű bevezetőit-előszóit közkinccsé tevő gyűjtemény (*Deutsche Vorreden zum slowenischen und kroatischen Reformationswerk*) nemcsak forráskönyvkiadvány, hanem politikai gesztus is, hiszen azt jelenti: a térség többségi nemzete fontosnak ítéli a kisebbségi lakosság nyelvi, irodalmi, vallás- és egyháztörténeti örökségének ápolását. Amit az a tény is tanúsít, hogy a kiadvány közreadásában a bécsi Protestáns Egyháztörténeti Intézet (Institut für protestantische Kirchengeschichte) is oroszánrészt vállalt, amikor azt a *Tanulmányok és szövegek az egyháztörténet és a történettudomány köréből (Studien und Texte zur Kirchengeschichte und Geschichte)* reprezentatív sorozatának köteteként jelentette meg.

A Sakrausky püspök által gondozott szöveg közreadása megfelelő történelmi pillanatban történt ablaknyitás a szlovén kultúrára. A kötet által a függetlenné vált és hozzánk hasonlóan a mai Európához felzárkózni kívánó kis ország a művelődés síkján is Európa látószögébe került, s bizonyára sokakban rokonszenvet is ébreszt a hányatott sorsú, de vallása és nemzete szolgálata mellett haláláig elkötelezett Trubar irodalmat, nyelvet, egyházi zenét újjáteremtő munkássága iránt.

A szlovén reformáció európai tekintélyű és formátumú képviselője ui. – otthon és több évtizedes számkivetettsége idején – halála pillanatáig folytatta heroikus küzdelmét hitvallásáért, valamint a nyelvért és irodalomért. 1550-ben megjelent szlovén *ábécéskönyvével* voltaképpen ő lett a fél évezreddel korábban megszakadt szlovén írásbeliség fel-támasztója. Azt a munkát folytatta, amelyet az ezredik év táján az akkor már több mint kétszáz éve keresztény hiten lévő szlovén nép írástudói abbahagyni kényszerültek. Kr. u. 1000 körül jegyezték le ui. a valószínűleg még 800 táján készült egyetlen középkori szlovén nyelvi relikviát, a *Freisingi nyelvemléket* (egy gyónási formulát, egy prédikációt és homíliát, illetve egy gyónási imát tartalmaz) amely kiforrott és fejlett írásbeliségre utal, ám amelynek történelmi és politikai konstelláció okán évszázadokig nem lehetett folytatása. Trubar tehát a semmiből indulás érzetével kezdhette munkáját, amelyhez már gyermekként, majd ifjúként európai léptékű indíttatást kapott: tizehat éves volt, amikor Trieszt püspöke, *Bonomo* gondoskodott neveléséről, s a tudományművelés alapelemeivel is az ő környezetében ismerkedett a humanista antikvitáskultusz és az erasmusi tanítások szellemében. Az egyházi reformok elodázhatatlanságát valló főpap a humanizmus híve volt, *Erasmus* iránti rokonszenvéből sem csinált titkot, s maga is vallotta – miként *Luther* –: a *Szentírást* nemzeti nyelven kell a hívek kezébe adni.

Az ifjú Trubar e szellemi poggyásszal indult Bécsbe – persze Bonomo anyagi támogatásával is –, az erasmista szellemiség városába, ahol a *Szent Istvánról* elnevezett iskola falai között dialektikát, aritmetikát, geometriát, asztronómiát és zenét tanulhatott, az univerzitás tudósai pedig az antikvitás szépségeinek és értékeinek befogadásában segítettek. A kor európai hírű erasmistája épp Trubar Bécsbe érkezésének esztendejében adta közre latin kommentárokkal *Lukianosz*-fordítását, s itt működött már az Erasmus mellett *Ulrich Zwinglivel, Melnchthonnal* és Lutherrel is rokonszenvező *Johannes Faber* is, a bécsi erasmisták vezéralakja. A könyvpiac s a könyvtárak az Erasmus-művek hozzáférhetőségét biztosították, így aztán Triesztbe visszatérve püspöke okkal dönthetett úgy: pappá szenteli tanítványát, hogy az megkezdje változatos, számos megpróbáltatással teli reformátori életpályáját a szlovén reformáció és művelődés javára. Még szlovéniai pré-

dikátorként ismeri meg Bonomo jóvoltából a Zwingli örökébe lépő *Bullinger* munkáit, majd *Kálvin Institutióját* is, amely életre szóló szellemi élménye lett. Trubar híres szlovén protestáns egyházsabályzatát, a *Cerkovni ordnigit* (amely egyben nyelvi és irodalmi emlék is!) már ennek szellemében és hatása alatt készítette el.

A protestáns tanítások e nyílt vállalása és a szószékről történő hirdetése szükségszerűen vezetett konfrontációhoz Trubar és az egyházi hatóság között: Ljubljana püspöke, *Urban Textor* adta ki ellene az elfogatási parancsot, amelynek hírére Trubar az emigráció mellett döntött. Nürnberg evangélikus gyülekezete fogadta be, ahol maga is a lutheránus egyház tagja lett.

Nürnberg után a szülőföldjéhez közelebb eső Tübingent, Urachot és Derendingent választotta működése színteréül, ahol *Kristóf* württembergi herceg és *Hans Ungnad von Sonnegg* főispán személyében, áldozatkész támogatókra is talált. Nyomdát alapítottak, Trubar munkatársakat keresett és talált is *Stjepan Konzul* és *Antun Dalmatin* személyében – ez utóbbiak akkor már dolgoztak a horvát bibliafordításokon. Ez a tudós műhely rövid idő alatt valóságos „bibliai intézette” fejlődött: 1561 és 1564 között például – Ungnad támogatásával – tizenkét glagolita, hét cirill- és hat latinbetűs horvát, néhány szlovén és olasz könyvet adott ki Trubar irányítása mellett.

A bibliafordítás gondolata már Nürnbergben foglalkoztatta a szlovén prédikátort, az 1540-43-ban megjelent cseh Biblia és néhány cseh nyelvű könyv láttán tudatosult benne, hogy ezek mintájára a latin, illetve a gót betűk használatával szlovén nyelvű szövegek is kinyomtathatók. Az elgondolást tett követte: megalkotta a szlovén *ábécéskönyvet* s egy szlovén *katekizmust* (mindkettő 1550-ben jelent meg), s hozzákezdett az *Újtestamentum* fordításához. 1555-ben már készen állott, s meg is jelent *Máté evangéliumának* fordítása, 1582-ben pedig a teljes szlovén nyelvű *Újszövetséget* kézbe vehették a szlovén ajkú protestáns hívők. Trubar ajánlásának alábbi részlete elárulja: ez a fordítás egyértelműen az erasmista filológia elvi és gyakorlati igényei szerint készült:

„Fordításunkban mindenkor az Újtestamentum igazi forrását követtük, amely görög nyelven íródott; ezenkívül figyelembe vettük ama régi és új tudósok fordításait is, akik görögből latin, német és olasz nyelvre fordították az Újtestamentumot, de lginkább Rotterdami Erasmus *Újszövetségét*; emellett sokban seítségünkre voltak az ő jegyzetei.” (Az *Adnotationesre* utal Trubar, amely az erasmista Biblia-kritika egyik alapműve.)

Az *Újtestamentum* fordításával elkészülve a szlovén prédikátor megelégedéssel gondolhatott arra, hogy az *ábécéskönyve* mottójául Pál apostoltól választott gondolat megvalósításához maga is hozzájárult: „*Et omnis lingua conitebitur Deo*”, azaz: „*És minden nyelv Istent magasztalja.*”

Trubar életének nagy elégtétele lehetett, hogy megérhette: 1584-ben tanítványa, *Juraj Dalmatin* fordításában a teljes szlovén nyelvű Biblia is elkészült, amely méltán tekinthető a *Vizsolyi Biblia* pendantjának, hisz egyházi, irodalmi és nyelvtörténeti jelentősége éppoly nagy a szlovén nemzet történetében, mint a *Károli Gáspár* fordította magyar *Szentírásé*.

A fresachi impressziók hatása alatt szükségszerűen keressük tovább a közép-európai régió közös szellemiségét képviselő emlékeket. S lám, a barokk művészet olyan csodájának láttán, mint Gurk székesegyházának színarany bevonatú monumentális főoltára, óhatatlanul is a prágai barokk emlékei idéződnek fel bennünk. Az 1060-1077 között alapított millstatti bencés kolostor boltíves termeit járva pedig mi másra gondolhatunk, mint arra a csodára, hogy egykor páratlanul gazdag könyvtárából származó több német nyelvű középkori kézirat – közöttük egy *III. Ince* pápa egyik traktátusának német fordítását tartalmazó, becses nyelvi emlékként számontartott kódex – az idők viszontagságait Budapestre kerülve vészelte át. Már ennyi élmény okán is érdemes felfedezni Karintiát...

LŐKÖS ISTVÁN